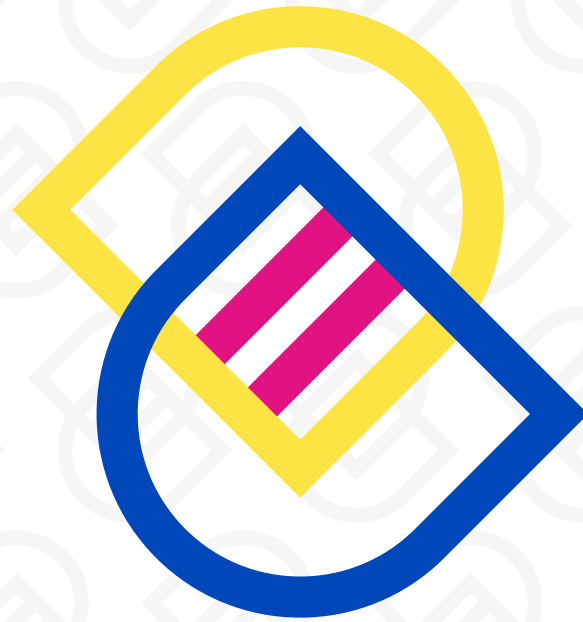

**_MULTILINGÜISME, RÈGIMEN JU-
RÍDIC I EDUCACIÓ: EL CATALÀ
I LES ALTRES LLENGÜES DEL
PRINCIPAT D'ANDORRA**

Juan Jiménez-Salcedo

**Càtedra de
Drets Lingüístics**

© JUAN JIMÉNEZ-SALCEDO

Directors:

VICENTA TASA FUSTER

RAFAEL CASTELLÓ COGOLLOS

Edició:

ISBN: 978-84-0924-910-7

Juan Jiménez-Salcedo.

És doctor en Lletres per la Universitat François Rabelais de Tours (França). Actualment és professor titular de Traducció i Interpretació a la Universitat de Mons (Bèlgica) i professor invitat a la Universitat Jaume I de Castelló. Ha estat assessor del Ministeri d'Educació del Govern d'Andorra, per al qual va redactar el document de Plantejament Lingüístic del sistema públic d'educació. Els seus àmbits de recerca són les polítiques lingüístiques en l'àmbit catalanoparlant i canadenc, la traducció jurídica i la interpretació als serveis públics.

MULTILINGÜISME, RÈGIM JURÍDIC I EDUCACIÓ: EL CATALÀ I LES ALTRES LLENGÜES DEL PRINCI- PAT D'ANDORRA

AUTOR:

Juan Jiménez-Salcedo

INTRODUCCIÓ

Andorra és un microterritori de 468 km² amb una població de 78. 015 habitants (Departament d'Estadística, 2021b) situat a les valls pirinenques entre França i Espanya. Amb una de les configuracions sociològiques més particulars d'Europa, aquest microestat transfronterer ha declarat el català com a única llengua oficial sense renunciar al multilingüisme propi d'una societat diversa i moderna, geogràficament enclavada però amb una economia oberta al sector serveis, a les finances i a l'economia digital. Aquesta Andorra jurídica i culturalment catalana ha rebut onades successives d'immigració, associades al seu desenvolupament econòmic, mentre consagrava determinades tradicions institucionals, principalment la relacionada amb la cohabitació de sistemes escolars (andorrà, francès i espanyol), cadascun amb un seguit d'especificitats lingüístiques.

En aquest estudi s'analitzarà, en primer lloc, el règim juridicolingüístic d'Andorra, amb especial interès per la manera en què el legislador ha ordenat el català com a única llengua oficial del país, tot reservant determinats àmbits funcionals a les altres llengües, principalment les de veïnatge, és a dir, el francès i el castellà. Seguirà a aquesta anàlisi legislativa una caracterització sociolingüística de la diversitat andorrana, que servirà de context per comprendre la presentació dels tres sistemes escolars i les llengües de cadascun com a estudi de cas. En aquesta secció es descriurà el funcionament dels sistemes andorrà, francès i espanyol i s'incidirà igualment en qüestions lligades a la cohabitació de sistemes, com ara l'existència de la Formació Andorrana com a mecanisme de protecció de la llengua catalana i de la cultura andorrana als sistemes estrangers, la distribució de l'alumnat per sistemes i els vincles que la literatura ha establert entre els sistemes escolars i les dades sociolingüístiques. Per concloure, hi haurà una secció de discussió de resultats.

Primera part

**ANDORRA: DE COPRINCIPAT DE
DRET FEUDAL A ESTAT DEMOCRÀTIC**

El sistema institucional del coprincipat en què es basa l'existència d'Andorra com a estat es remunta al segle XIII, quan dos pactes de dret feudal –coneguts amb el nom de *pariatges* (Badia i Bastida, 2003, p. 35)– signats entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix feien dels seus signataris els consenyors del territori de les Valls. Els pariatges han sobreviscut a l'atzar de la història, amb un bisbe que ha conservat durant segles el seu paper de copríncep mentre la sobirania del comte de Foix passava successivament a la corona francesa i, més tard, a la presidència de la República (Descheemaeker, 1970, p. 187-188; Tourbeaux, 2011, p. 279).

Aquest particular sistema institucional, àmpliament basat en el dret consuetudinari (Pigot, 2005), és modificat el 1993 amb l'adopció d'una llei fonamental escrita, la Constitució del Principat d'Andorra, que dona als antics pariatges una forma en dret positiu, el coprincipat parlamentari (Román i Oliveras, 1995, p. 105), amb dos representats estrangers que assumeixen la funció constitucional de caps d'estat: el bisbe d'Urgell com a *copríncep episcopal* i el president de la República francesa com a *copríncep francès*¹ (Bartumeu, 2013, p. 55).

La institució del coprincipat representa una forma d'intervenció de tres entitats estrangeres en la designació dels caps d'estat, ja que el copríncep episcopal és nomenat per la Santa Seu (Descheemaeker, 1970, p. 191) i té residència com a cap d'estat dins del territori espanyol, en virtut de l'Acord entre el Regne d'Espanya i el Principat d'Andorra relatiu a l'estatut del copríncep episcopal (1993), mentre que el copríncep francès és elegit per sufragi universal de totes les persones majors d'edat de nacionalitat francesa, i exerceix la seva funció des de París. Tot i que els nomenaments respectius depenen d'instàncies alienes a Andorra, els coprínceps, com a tals, no tenen cap obligació legal envers aquestes instàncies: ni el copríncep episcopal amb el Papa o el govern espanyol ni el copríncep francès, els actes jurídics del qual, efectuats en el marc de les seves

¹ Les denominacions *copríncep episcopal* i *copríncep francès* es fan servir habitualment als mitjans polítics i mediàtics andorrans, però no estan consagrades constitucionalment. La llei fonamental andorrana no fa cap distinció entre els dos coprínceps, que exerceixen les seves funcions de manera paritària i indivisa.

funcions com a cap d'estat d'Andorra, no han de ser ratificats pel govern francès i tampoc estan sotmeses al control del parlament o del Consell d'Estat (Sanguin, 1973, p. 134). La constitucionalització dels coprínceps el 1993 els va desposseir, de retruc, del seu paper de dipositaris de la sobirania, que va passar directament al poble andorrà. Aquesta transferència és especialment important en un context institucional com l'andorrà, on els caps d'estat, tot i que independents en l'exercici de les seves funcions, no deixen de representar la influència de les potències veïnes en els afers públics del país (Becat, 1997, p. 139).

El copríncipat es completa amb institucions polítiques i jurídiques comparables a les de qualsevol estat democràtic europeu (Molla, 2003, p. 75) i que reflecteixen el caràcter de la societat andorrana com a societat liberal (Mateu, 1994, p. 40). El poder legislatiu és exercit pel Consell General i la responsabilitat de l'executiu recau en un gabinet presidit per un cap de govern (Bartumeu, 2013). L'aprovació de la Constitució s'ha d'entendre, doncs, com l'accés ple a la sobirania d'Andorra respecte dels coprínceps i dels estats veïns (Marqués, 2005). La prova més important n'és l'admissió d'Andorra a l'ONU el mateix 1993 (Molla, 2003, p. 75), així com les negociacions en curs per establir un acord d'associació amb la Unió Europea, que Andorra està efectuant juntament amb Mònaco i San Marino (Govern d'Andorra, 2021a).

Segona part

**EL CATALÀ COM A ÚNICA LLENGUA
OFICIAL D'UNA SOCIETAT
MULTILINGÜE**

Andorra és un estat oficialment monolingüe. L'article 2 de la Constitució estableix que «[l]a llengua oficial de l'Estat és el català». Aquest article s'ha desenvolupat normativament per mitjà de la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial (LOULO) (2000).

La LOULO pretén respondre a la preocupació que, d'antuvi, expressa el legislador en el preàmbul de la llei, en el qual s'estableix una llista de circumstàncies de naturalesa sociolingüística que posen en perill la vitalitat de la llengua oficial, com ara, d'una banda, «[e]l veïnatge amb dues llengües de gran abast demogràfic, la tradició de l'ensenyament a Andorra en aquestes dues llengües, la incidència dels mitjans de comunicació de masses i, més modernament, la forta immigració vinculada al creixement de l'economia i de la societat andorranes en aquestes darreres dècades» i, d'altra banda, «[l]a diversitat de parlants de llengües diferents, el paper que té cada grup lingüístic dins la societat, el caràcter marcadament turístic de moltes fonts de riquesa i les relacions socials que se'n deriven i, sobretot, la facilitat de la població per expressar-se en diversos idiomes». Es tracta, doncs, d'un context advers per al desenvolupament del català que trobem en altres indrets de la catalanofonia (Pradilla, 2015) i que es reproduïx en el context andorrà a desgrat de comptar amb una capacitat normativa plena que no tenen, per exemple, les comunitats autònomes catalanoparlants de l'Estat espanyol.

2.1 Objectius d'ordenament i deures lingüístics

El desenvolupament de l'art. 2.1 de la Constitució es concreta en els objectius enumerats en l'art. 2 de la LOULO –i, de manera general, en tot el títol preliminar de la llei–, referits a «preservar i garantir l'ús general del català en tots els àmbits de rellevància pública» (art. 2.d), salvaguardar els drets lingüístics de la ciutadania (art. 3), fixar un deure de coneixement del català (art. 4), establir un objectiu de generalització de coneixement de la llengua, lligar el català amb la identitat del país i promoure el seu patrimoni lingüístic (art. 7)². Un dels

² Aquesta promoció es concreta mitjançant una previsió de tipus acadèmic en a l'article 7: «La variant de la llengua catalana a Andorra ha de ser objecte d'estudi i protecció».

objectius principals establerts per la LOULO és el de «preservar i garantir l'ús general del català en tots els àmbits de rellevància pública» (art. 2), entre els quals es troba, ben evidentment, el de l'ensenyament. L'ensenyament ha de ser un dels vectors que ajudi a complir el precepte de l'article 4 de la mateixa norma, que fixa el deure, per a tots els andorrans, de conèixer la llengua catalana i que s'aplica tant a les persones físiques com a les jurídiques. A aquest deure no se li ha atorgat un rang constitucional, com sí que es fa, per exemple, a la Constitució espanyola respecte del castellà.

L'obligació de coneixement, però, sí que apareix en diversos instruments, principalment la Llei qualificada de la nacionalitat (2007), que estableix que, per poder accedir-hi, el candidat a la naturalització ha de provar la suficiència de la integració al Principat, de la qual forma part, com a element essencial, «el coneixement de la llengua catalana i de les institucions andorranes» (art. 36). El Reglament per a l'apreciació de la suficient integració a Andorra concreta, al seu article 6, que la prova per apreciar el grau d'integració tindrà, com un dels seus criteris, la verificació del «[c]oneixement i comprensió de la llengua catalana», amb l'objectiu següent, potser massa genèric: «[s]'entén que la persona interessada posseeix un coneixement i una comprensió suficient de la llengua catalana si és capaç d'entendre les preguntes previstes [...] i pot respondre-les en català» (art. 6.a). Les preguntes tenen per finalitat avaluar «el grau d'adaptació i participació de la persona sol·licitant en la societat del Principat i el seu coneixement de les institucions (art. 6.b).

2.2 Abast de la declaració d'oficialitat del català

El títol I de la LOULO es refereix a l'abast de la declaració d'oficialitat del català. En aquest sentit, el català és la llengua de les institucions públiques (art. 8) i de les empreses col·laboradores de les administracions públiques (art. 9), així com del personal de les administracions, que hauran «d'acreditar la capacitat d'ús oral i escrit de la llengua oficial necessària per a la funció d'aquelles places» (art. 10). Sobre aquesta qüestió, el Reglament d'ús de la llengua oficial en organismes públics (2005) estableix el següent:

En els processos de selecció de personal i de provisió de llocs de treball en un organisme públic, tant si es tracta de places de nova creació com si es tracta de promoció interna, l'organisme públic convocant ha d'establir i especificar el nivell de coneixement de català exigint per a aquella plaça.

I afegim que «[e]n les bases de la convocatòria s'ha de consignar aquest requisit (art. 14.1). Pel tal d'harmonitzar la capacitat necessària amb els nivells del Marc europeu comú de referència, el recent Decret 29-4-2020 de creació i regulació dels diplomes oficials de llengua catalana del Govern d'Andorra estableix en l'annex una taula d'equivalències, que s'actualitzarà anualment, entre lloc de treball a la funció pública i nivell de català requerit, nivell que va d'un A1 per a una plaça de conserge fins a un C1 per a les places de jurista, lletrat o interventor, amb el C2 restringit als llocs relacionats amb la llengua catalana i la seva política lingüística.

2.3 Ús social, educació, esport, mitjans de comunicació, promoció institucional i règim sancionador

El títol II de la LOULO es refereix a l'ús social i públic de la llengua: activitats públiques (art. 12), turisme (art. 13), toponímia (art. 14), noms comercials i denominacions socials, rètols d'establiment i publicitat (art. 15), etiquetatge (art. 16), establiments turístics i de restauració (art. 17), equipaments socials (art. 18), transport públic (art. 19), personal que presta servei al públic, incloent-hi els treballadors d'empreses privades i professionals liberals (art. 20); comunicacions per altaveu (art. 21) i contractes i documents amb validesa jurídica (art. 22).

El títol III, sobre l'educació i l'esport, no fa més que remetre a la «legislació específica» i als «convenis internacionals establerts» a l'article 23, que, curiosament i malgrat que té un caràcter poc concret i de reserva d'instruments específics, sobretot de dret internacional, es titula, atesa la peculiar configuració de sistemes escolars a Andorra, i de manera un poc enganyosa, «El català, llengua de l'educació». Es veurà més endavant com, precisament, la remissió als instruments específics, de manera més concreta els convenis de col·laboració en

matèria educativa amb França i Espanya, matisen el caràcter del català com a «llengua de l'educació» a Andorra.

La LOMLOU es completa amb els títols IV («Dels mitjans de comunicació social i les indústries culturals») i V («De la promoció institucional»). El títol IV fa referència a l'ús del català i altres llengües al mitjans de comunicació i a la promoció cultural de la llengua oficial en l'àmbit cultural. El títol V remet a les mesures de foment del català per part de les administracions públiques, principalment la regulació de les titulacions de llengua catalana (art. 30.2.a), així com els principis bàsics de planificació i política lingüística (arts. 32-33).

El títol VI conté el règim sancionador, amb indicació de les infraccions susceptibles de sanció (art. 36), el procediment de sanció (art. 39) i els òrgans competents (art. 40). Són susceptibles de sanció les contravencions contra el que estableixen els articles de l'instrument relatiu a la llengua de les institucions públiques (art. 8), les empreses col·laboradores amb les administracions públiques (art. 9), les activitats públiques que s'han de desenvolupar en català (art. 12), les denominacions toponímiques oficials (art. 14.2), les denominacions comercials, socials, rètols d'establiment i publicitat (art. 15), l'etiquetatge i altres textos (art. 16), els textos públics d'establiments turístics i de restauració (art. 17), la llengua d'ús als equipaments socials (art. 18), el transport públic (art. 19), l'atenció al públic en català per part de les empreses (art. 20), la llengua de les comunicacions per altaveu (art. 21), la llengua dels contractes i altres documents (art. 22), la llengua dels mitjans de comunicació social (art. 25) i la correcció en l'ús de la llengua catalana als mitjans de comunicació (art. 27).

2.4 Reconeixement de drets lingüístics i de drets d'accés als serveis públics

Ja s'ha esmentat com l'article 3 de la LOULO conté un precepte de salvaguarda dels drets lingüístics dels catalanoparlants:

Tothom té dret a ser atès i correspost en català en les seves relacions orals i escrites amb qualsevol administració pública i amb les entitats i els organismes que en depenen; amb els serveis sanitaris i els serveis socials, amb els professionals

liberals i els col·legis que els agrupen, amb les associacions, amb les entitats esportives i amb les organitzacions empresarials, professionals i corporatives.

Aquest precepte de protecció de drets lingüístics per als locutors de la llengua pròpia no contradiu la presència d'un sistema de protecció del dret d'accés als serveis públics que es concreta en diferents preceptes disseminats pel dret positiu andorrà. És important aquí subratllar aquesta distinció entre els drets lingüístics, dels quals serien titulars únicament els locutors de català –ja siguin locutors inicials o que l'hagin adoptat com a llengua d'identificació o de comunicació pública³–, i els drets d'accés als serveis públics, que s'aplicarien a les persones al·lòfones –altrament dit, no locutores de llengua catalana–, no pas com a reconeixement directe de les seves llengües, sinó com una mesura compensatòria adreçada a la persona com a usuària d'un servei públic, fornint per l'estat o per una entitat de dret privat.

A Jiménez-Salcedo (2014) vaig desenvolupar aquesta distinció entre *drets lingüístics* i *dret d'accés als serveis públics*, aplicada –en aquell cas– a l'àmbit judicial canadenc. Els drets lingüístics estarien reservats als locutors de qualsevol de les dues llengües oficials del país (francès o anglès), els quals tenen dret a fer servir la seva llengua directament als tribunals, mentre que els al·lòfons han de demanar la intervenció d'un intèrpret, gratuït en el cas de les causes de naturalesa penal. Els titulars de drets lingüístics gaudirien d'una comunicació directa amb la instància, mentre que els titulars de dret d'accés als serveis públics tindrien una comunicació mitjançada per l'intèrpret judicial. En l'àmbit canadenc, aquest model és extensible a altres contextos: de manera general, el locutor de llengua oficial tindrà accés al servei administratiu directament en la seva llengua, mentre que l'al·lòfon haurà d'accedir-hi mitjançant alguna mena d'estratègia de mediació, no només la interpretació, sinó, per exemple, la traducció de textos.

En el cas andorrà, veurem que la distinció és la mateixa, és a dir que, pel que fa a les llengües diferents del català, es tracta d'adaptacions, ja que els

³ A la secció 3 s'explicarà la distinció que es fa en sociolingüística del català entre la *llengua inicial* i la *llengua d'identificació*.

seus locutors no són dipositaris de drets lingüístics. Tanmateix, també veurem que l'accés als serveis es fa de manera molt més directa que en el cas canadec, cosa que reflecteix l'estatus més feble del català enfront de les altres llengües (especialment del castellà) tot i el seu caràcter de llengua oficial.

La LOULO reconeix que el català és la llengua emprada en «les relacions orals de les administracions públiques, sense perjudici de l'ús d'altres llengües en les relacions amb estrangers que no compreguin el català» (art. 8.1.c). Passa igual amb el personal sanitari i de serveis socials, que pot fer servir «d'altres llengües quan sigui necessari per a l'atenció dels usuaris que no compreguin el català.» (art. 18.1), tot plegat sense que calgui la intervenció d'un intèrpret. Aquest dret d'accés als serveis públics ve regulat pel Reglament d'ús de la llengua oficial en organismes públics (2005), que té com a primer àmbit els usos administratius, tant al si dels organismes públics com en les seves relacions amb els usuaris d'aquests serveis. És interessant la concreció que s'hi fa del precepte contingut a l'esmentat art. 8.1.c de la LOULO, pel qual s'estableix que «tot treballador d'un organisme públic, quan està de servei, s'ha d'adreçar en català a l'administrat, independentment de la ciutadania de l'administrat i de la llengua en què l'administrat se li adreci» (art. 5.1), però que, alhora,

[s]i l'administrat afirma que no entén la llengua catalana, el treballador de l'organisme públic pot adreçar-se-li en la llengua de l'administrat o una altra llengua que aquest entengui. En qualsevol cas, si l'administrat afirma que entén la llengua catalana, però que no la parla, el treballador de l'organisme públic ha d'adreçar-se a l'administrat en català (art. 5.3).

Sí que s'esmenten els intèrprets en l'àmbit processal penal, com una garantia d'equitat del procediment judicial. En aquest sentit, l'article 24.1.f del Codi de Procediment Penal (2006) indica que tota persona sospitosa o detinguda que presti declaració davant del Servei de Policia té dret «a rebre assistència gratuïta d'un intèrpret quan es tracti d'una persona estrangera que no compregui o no parli la llengua nacional o una de les llengües dels estats veïns».

Cal remarcar, en primer lloc, la referència que fa el legislador al beneficiari d'aquest dret d'accés al servei –només l'estranger–, restricció concordant amb l'art. 4 de la LOULO, la qual, com ja s'ha indicat, estableix un deure de coneixement del català per als andorrans. En segon lloc, cal subratllar el paper auxiliar que, en l'àmbit policial; assumeixen el francès i el castellà, designades com a llengües útils de comunicació sense intervenció d'intèrpret, la qual cosa les situa més enllà del simple reconeixement d'un dret d'accés al servei públic, en aquest cas com a garantia processal. S'ha de subratllar igualment l'equilibri absolut entre el francès i el castellà com a llengües que idealment es podrien fer servir sense intervenció d'intèrpret: com es veurà més endavant, aquesta presumpció no es correspon amb la realitat sociolingüística del país, ja que el castellà és una llengua àmpliament coneguda, cosa que no succeeix amb el francès.

Un principi similar s'aplica en l'àmbit estrictament judicial, quan es predica, a l'article 61 del referit codi, que «[s]i l'encausat no entén d'idioma en el qual és interrogat, el batlle [jutge] ha de demanar un intèrpret». Aquest principi s'aplica igualment als testimonis (art. 73). En aquests dos articles, però, no s'habilita el francès o el castellà com a llengües d'ús dels tribunals, la qual cosa ha de voler dir que, si més no normativament, el batlle haurà de demanar un intèrpret si l'encausat o el testimoni francòfon o castellanoparlant no entén el català.

La legislació andorrana també preveu l'adaptació de la regulació favorable al català en casos concrets relatius a l'ús social de les llengües. Així, l'article 12.2 de la LOULO dona llibertat als organitzadors de «congressos, simposis i altres actes públics de caràcter internacional» per triar la o les llengües d'ús que cregui convenientes. L'article 15.3 d'aquest mateix instrument determina que «[e]ls cartells, proclames, propaganda, prospectes, catàlegs, trameses publicitàries, anuncis, tant orals com escrits, que es difonguin o es distribueixin dins d'Andorra s'han de fer en català», sense perjudici que es puguin fer servir d'altres llengües, sempre «[e]n lloc secundari» i « sempre que la superfície que ocupin sigui inferior al tema principal, redactat en català». Aquesta obligació d'ús del català i d'ús subsidiari d'altres llengües no s'aplica, però, als «catàlegs, cartells i prospectes editats a l'estranger i que es distribueixin des de l'estranger» (art. 15.4).

Aquesta mateixa norma reconeix el dret de fer servir una llengua diferent de la catalana «en qualsevol camp de les seves relacions internes» a qualsevol grup lingüístic «diferent del català» (art. 15.5). Més enllà de l'evident reconeixement de drets personals que conté aquest precepte –que les persones facin servir la llengua que vulguin en el seu àmbit privat sembla d'allò més normal–, no deixa de sobtar la manera en què el legislador sembla consagrar drets col·lectius quan esmenta l'existència de «grups lingüístics», innegables des d'un punt de vista sociolingüístic, però més discutibles jurídicament a un estat que només reconeix el català com a llengua oficial. Precisament per això, potser encara sorprèn més que es faci referència a un «grup lingüístic català», com si aquest no hagués de ser el conjunt de la població nacional en un país on, més enllà de la llengua inicial de cadascú, el català és o hauria de ser la llengua pública comuna de comunicació.

La LOULO reconeix igualment la presència d'altres llengües en «[l]es comunicacions per altaveu als establiments comercials i a les societats públiques del país», que s'hauran de fer en català, però podran estar acompanyades de «la traducció a les llengües que siguin necessàries per a la bona comunicació» (art. 21.1). Aquest principi s'aplica també a «les entitats esportives» i «les guarderies o llars d'infants», on es podrà «recórrer a l'ús auxiliar individualitzat d'altres llengües a l'efecte de facilitar la comunicació i l'aprenentatge del català». La finalitat en aquest cas no seria només comunicativa sinó instrumental, ja que es presumeix que d'aquesta manera s'estarà facilitant l'aprenentatge de la llengua pròpia.

Pel que fa a l'ús de la llengua als mitjans de comunicació, cal esmentar dues adaptacions interessants. Per una banda, la de l'article 25.2 de la LOULO, que es refereix a la possibilitat –facultativa– de traduir o subtitular les intervencions de les persones que facin servir una llengua diferent de la catalana, establint alhora que aquest principi ha d'aplicar-se igualment a totes les intervencions. El legislador estableix aquí un patró de política de traducció com a política lingüística, ja que dona la possibilitat de deixar sense traducció les intervencions en llengües considerades com a conegudes per la població. De fet, a la televisió pública andorrana (Andorra Televisió) es deixen en llengua original les intervencions en francès i castellà, segurament per respectar l'equilibri entre les dues

llengües veïnes, no tant, com es veurà més endavant, perquè la població tingui un coneixement real d'ambdues llengües al mateix nivell.

L'altra adaptació és la de l'article 25.3 de la LOULO, que estableix que els mitjans de comunicació d'Andorra «poden tenir programes o seccions en una llengua diferent de la catalana, en les condicions que reglamentàriament es determinin». Aquesta disposició constitueix una excepció al precepte establert a l'article 25.1 sobre l'obligatorietat d'ús del català, «tant en la programació com en la publicitat».

Tercera part

CARACTERITZACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA

DE LA DIVERSITAT ANDORRANA

Tot i el règim juridicolingüístic de monolingüisme oficial⁴ per part de l'Estat, la societat andorrana no es pot definir ni de bon tros com a societat monolingüe. El multilingüisme s'explica per l'arribada creixent de persones d'origen estranger que es va produir al llarg del segle XX (Ballarin, 2009, p. 125), en un context de desenvolupament econòmic que va atreure un nombre remarcable de migrants (Bastida i Nicolau, 2012, p. 101), primerament de Catalunya i després de la resta de la península Ibèrica, incloent-hi Portugal. De fet, els residents i nacionals andorrans d'origen portuguès constitueixen un dels principals grups nacionals del país (Molla, 2003, p. 78; Sorolla, 2009). Actualment, les noves migracions arriben potser principalment d'Amèrica Llatina, però Andorra ja no coneix les onades massives dels anys 90 del segle XX (Margarit, 2012, p. 47). La immigració ha fet d'Andorra un cas particular a nivell europeu de distribució per nacionalitat de la població (Tedó, 2008, p. 18), car els nacionals andorrans representen menys del 50% de la població i van ser fins i tot en un passat no gaire llunyà minoritaris respecte del grup de nacionals espanyols. Les xifres més recents de distribució poblacional per nacionalitat poden resumir-se amb la taula següent (Departament d'Estadística, 2021a):

Nacionalitat	Nombre	Percentatge
Andorrana	37.999	48,1%
Espanyola	19.211	24,6%
Portuguesa	9.083	11,6%
Francesa	3.423	4,4%
Altres	8.299	11,3%
Total	78.015	100%

Taula 1: població total per nacionalitat el 2020 (elaboració pròpia).

Tot i això, com assenyala Cairat (2006, p. 65), el plurilingüisme andorrà és històric i no està exclusivament lligat a la immigració. Troba les seves arrels

⁴ Entenc aquí *règim juridicolingüístic* en el sentit que li donen Vernet *et al.*, és a dir, com a regulació jurídica de la pluralitat lingüística que normalment es fa mitjançant l'adopció d'un règim d'oficialitat de la o les llengües del territori o un règim de protecció de la diversitat (2003, p. 45).

en la societat d'un microestat de frontera (Margarit, 2012, p. 41) on la dimensió internacional és local alhora (Domingo, 1997, p. 48) i on les relacions amb els veïns d'ambdós costats (francesos i espanyols) s'esdevenen quotidianes. En aquest sentit, Andorra és clarament un microterritori, en el sentit de Jiménez-Salcedo i Hélot (2020, p. 11), és a dir, una societat multilingüe amb una població reduïda que resideix en un espai geogràfic restringit perquè està enclavat⁵.

Un seguit de publicacions de caire sociolingüístic han descrit la diversitat andorrana. Es poden esmentar els treballs quantitius sobre coneixements i usos lingüístics de la població efectuats pel Servei de Política Lingüística del Govern del Principat, juntament amb el Centre de Recerca Sociològica de l'Institut d'Estudis Andorrans, i que es repeteixen cada quatre o cinc anys (IEA, 2011; IEA, 2016; IEA 2019) des del 1994. En aquest apartat quantitiu també cal esmentar l'enquesta a la població escolar (SPL, 2002) i el projecte conjunt d'enquesta d'usos lingüístics (EUL) als territoris de llengua catalana (Querol, 2007), que va incloure Andorra amb l'EULAND-04 (Torres, 2006). Monné (2015 i 2017) va estudiar les relacions entre la llengua de la llar i la identificació nacional, mentre que Mazzoli (2017) va efectuar una recerca sobre les biografies lingüístiques dels andorrans i els francesos d'origen portuguès. Sorolla (2009) va revisar de forma crítica, a partir dels resultats de l'EULAND-04, el concepte de grup lingüístic conceptualitzat no pas com a entitat estable, sinó com una mena de flux dinàmic –que l'autor anomena *conglomerat*– i que és susceptible de modificar els seus usos lingüístics segons circumstàncies com ara el grau d'integració en la societat d'acollida.

Altres estudis impliquen una varietat de metodologies quantitatives i qualitatives i tenen una especial incidència en l'àmbit sectorial de l'educació, com

⁵ Els altres dos criteris de microterritorialitat segons Jiménez-Salcedo i Hélot (2020) són la fragmentació –aplicable en el cas dels entorns arxipelàgics o de determinats territoris de frontera, com ara la Franja catalanoparlant d'Aragó– i l'aïllament físic, que Andorra ha conegut fins ben entrat el segle XX. Encara avui les comunicacions amb França i Espanya són únicament terrestres i estan sotmeses a situacions atzaroses com, per exemple, esllavissades de roques o nevades, que obliguen a tallar carreteres o, fins i tot, a tancar la frontera del país amb algun dels veïns.

ara Boix i Farràs (1994), Antequera, Bastida i Nicolau (2010), Bastida i Nicolau (2012), Díaz-Torrent, Huguet, Ianos i Janés (2014) i Margarit (2017). De manera estrictament qualitativa, Margarit i Monné (2010) van fer un treball amb grups de discussió de joves sobre percepcions al voltant de, entre d'altres, els usos lingüístics, el paper del català a la societat, el prestigi i valor social de les llengües i les relacions entre llengua i identitat nacional. En suma, l'estat actual de la recerca sociolingüística sobre Andorra mostra que és necessari analitzar més, principalment des d'un punt de vista qualitatiu, els vincles existents entre, d'una banda, els usos lingüístics i el prestigi social i, d'altra banda, els vincles entre els usos lingüístics i les identitats social i nacional, com assenyalen Díaz-Torrent i Bastida (2019).

Per tal de retre compte de la diversitat de les llengües del país, cal aturar-se en els treballs quantitius efectuats pel Govern d'Andorra, concretament IEA (2019), que és el més recent. La taula següent mostra les llengües inicials i les llengües d'identificació de la població andorrana, principalment pel que fa a les llengües freqüents⁶ del país, però també de l'anglès i d'una categoria d'altres llengües:

	Llengua inicial	Llengua d'identificació
Català	35,7%	45,9%
Castellà	43,2%	42,6
Francès	8,9%	6,9%
Portuguès	17,1%	14,2%
Anglès	1,8%	1,8%
Altres	5%	3,7%

Taula 2: Llengua inicial i llengua d'identificació declarades en l'enquesta del 2018 (IEA, 2019, p. 9).

⁶ Propono la denominació *llengües freqüents* per tal de fer referència a les quatre llengües rellevants d'Andorra: el català (llengua oficial i llengua pròpia), el castellà (llengua de veïnatge i llengua inicial majoritària), el francès (llengua de veïnatge amb lligams històrics, culturals i institucionals amb Andorra) i el portuguès (llengua comunitària en el sentit que és llengua emprada de manera privada al si de les famílies i de la comunitat de locutors, al contrari de les altres tres llengües, que tenen una vida social més transversal).

Aquesta taula requereix algunes precisions terminològiques. Els treballs demolingüístics de referència a Andorra –ja esmentats (IEA, 2011; IEA, 2016; IEA, 2019)– empen indistintament els termes *llengua inicial* i *llengua materna*. Prefereixo fer servir aquí *llengua inicial* perquè em sembla menys ambigu que *llengua materna* i perquè reflecteix «clarament i intuïtivament que es tracta de la llengua amb què la persona comença el seu recorregut vital» (Torres, 2005, p. 12). Per altra banda, IEA (2019) parla de *llengua pròpia*, que substitueixo aquí per *llengua d'identificació*, al meu parer més usual en l'àmbit de la sociolingüística del català i més específic per descriure la llengua que l'enquestat considera com la seva, encara que no sigui la seva llengua inicial⁷. En aquest sentit, estic d'acord amb Torres (2005, p. 12) quan diu que

el concepte de llengua pròpia ha estat emprat des de la fi del franquisme en un sentit col·lectiu, polític i institucional, perquè expressa el fet que el català és un element decisiu de la identitat col·lectiva catalana. Es tracta d'un concepte que consta en el text de l'actual Estatut de Catalunya i que és clau per permetre l'ús institucional prioritari del català allà on es produeix.

A Andorra també es fa servir el terme *llengua pròpia* amb aquest abast jurídic. De fet, l'oficialitat del català es justifica doctrinalment, al preàmbul de la LOULO, pel seu caràcter de «llengua pròpia del poble andorrà» i «element fonamental de la cultura del país». Per aquesta raó, sembla encara més il·lògic emprar el mateix terme alhora per fer referència a una realitat institucional i jurídica i a una realitat tan personal com la de la llengua d'identificació.

Pel que fa al retrat sociolingüístic que ens forneixen aquestes dades, cal subratllar la distribució de locutors inicials de català i castellà, amb un avantatge clar per al castellà, que, a més, ha esdevingut la llengua de comunicació per defecte entre grups lingüístics (Torres, 2000, p. 165). Segons IEA (2019, p. 34), caldria explicar aquesta primacia del castellà en el fet que un percentatge molt alt de les llars està format per persones d'origen migrant (vegeu taula 1) que

⁷ Per una discussió sobre les diferents categories demolingüístiques en llengua catalana, vegeu Jiménez-Salcedo (2011).

han après a parlar abans d'arribar a Andorra. Tot i la seva importància, cal no sacralitzar excessivament la figura del locutor inicial de català, sobretot en una societat tan diversa com l'andorrana. En aquest sentit, és convenient comparar les dades sobre la llengua inicial amb les de la llengua d'identificació, favorables al català i que haurien de ser la prova d'una voluntat de fer servir la llengua en l'espai públic d'interacció. Un locutor inicial d'una llengua diferent del català no deixarà necessàriament de banda la llengua oficial ni es negarà a fer-la servir. De fet, les dades globals sobre usos lingüístics (IEA, 2019, p. 15)⁸ mostren un percentatge d'ús superior del català (45,9%) enfront del castellà (39,1%). Al contrari, sí que s'observa un ús més elevat del francès (6,5%) respecte del portuguès (3,9%), tot i que, com s'ha vist a la taula 2, els percentatges són favorables al portuguès com a llengua inicial i com a llengua d'identificació. Ultra això, cal no negligir el 5% de llengües inicials diferents de les llengües freqüents i de l'anglès, un percentatge que representa les noves llengües dels migrants establerts al país.

En un país amb un nivell de multilingüisme tan normalitzat com Andorra, convé igualment prendre en consideració les dades sobre coneixements de les quatre llengües freqüents:

	Comprendre	Llegir	Parlar	Escriure
Català	8,9	8,6	8	6,6
Castellà	9,6	9,4	9,3	8,8
Francès	6,1	5,7	5,3	4,4
Portuguès	4,5	3,3	2,7	2

Taula 3: mitjana dels nivells de coneixement declarats de 0 a 10 per a les quatre competències lingüístiques: elaboració pròpia a partir de les dades d'IEA (2019, pp. 12–13).

Aquesta taula mostra la correlació entre les dues grans llengües inicials, al·trament dit, la generalització de formes de coneixement bilingüe català-castellà,

⁸ Els usos lingüístics es refereixen als àmbits següents, tant públics com privats: a casa, amb els amics, a la feina, amb els companys d'estudis, en les relacions amb l'Administració pública i en les relacions amb el món socioeconòmic.

amb un clar avantatge per al castellà pel que fa a la competència escrita. El vincle entre llengua inicial i competència escrita és molt difús en el cas del portuguès i el francès (Margarit, 2017, p. 13). Pel que fa específicament al portuguès, encara que el 17,1% dels informants declara tenir-lo com a llengua inicial, el seu estatus de llengua comunitària sense presència curricular a les escoles en fa una llengua coneguda per locutors que hi són en realitat poc competents.

Amb el francès succeeix més aviat el contrari (Díaz-Torrent, 2006, p. 179; IEA, 2019, p. 34): és només la quarta llengua del país en termes de locutors inicials –molt per darrere de les altres llengües–, però és alhora una llengua molt present en l'àmbit escolar, com es veurà en la secció 5 d'aquest estudi. El caràcter de llengua ensenyada i llengua vehicular, així com les possibilitats que dona per continuar estudis universitaris a França (Mazzoli, 2017, p. 19), li ha permès ocupar un lloc rellevant en la piràmide del prestigi sociolingüístic del país (Boix i Farràs, 1996, p. 107). Aquest lloc, reforçat per la presència de mitjans de comunicació francòfons i per la política cultural de les institucions franceses a Andorra, ha facilitat la compensació del feble nombre de locutors inicials (vegeu taula 2), l'escassa presència social fora de les escoles i la ubiqüitat del castellà i, en menor mesura, del català, com a llengües públiques del país.

La posició d'Andorra al mapa és la d'un territori enclavat entre França i Espanya. Tanmateix, el país està en realitat geogràficament orientat cap a Espanya, tret d'una part de la vall de l'Arieja (Sanguin, 1978, pp. 455–456). Tot i que les comunicacions amb la vessant francesa han millorat molt en les últimes dècades, la majoria de la població es concentra al centre i al sud del país i les comunicacions amb el municipi català de la Seu d'Urgell són molt més senzilles i quotidianes. Tot plegat contribueix a l'existència de dues fronteres diferents amb implicacions pràctiques en termes de geografia humana: quant al costat espanyol, hi ha molts més treballadors fronterers catalans que «pugen a Andorra» fàcilment i que no tenen cap dificultat lingüística per integrar-se al context laboral del país, on el català continua essent la llengua de promoció social; pel que fa al costat francès, la majoria de les persones que travessen la frontera són turistes que aprofiten els preus avantatjosos a

Andorra i que perceben clarament les diferències culturals i lingüístiques entre França i Andorra, a més de la discontinuïtat geogràfica, que és molt més evident per als francesos (Segués 2014: p. 33), per a qui les parròquies més poblades d'Escaldes i Andorra la Vella és troben força més allunyades que per als catalans del sud.

Tot i així, per comprendre aquest retrat sociolingüístic d'Andorra cal no oblidar el caràcter essencialment plurilingüe de la seva població, amb una cohabitació regular en els usos lingüístics de català i castellà, a la qual s'afegeix, segons els grups lingüístics i els contextos funcionals, el portuguès i el francès, tal com ho demostren les diferents taules que s'acaben de presentar.

Quarta part

ELS TRES SISTEMES ESCOLAR

I LES SEVES LLENGÜES

Juntament amb el coprincipat, una de les característiques essencials de l'entramat institucional andorrà és la cohabitació de tres sistemes escolars, tots tres públics i gratuïts: el sistema andorrà, el sistema francès i el sistema espanyol. El sistema andorrà depèn administrativament del ministeri andorrà d'Educació, mentre que els sistemes francès i espanyol són competència dels seus respectius governs. Tot i estar gestionats pels estats veïns, aquests dos sistemes es consideren com a part del servei públic d'Andorra, cosa que en justifica la gratuïtat. Malgrat això, i per raons de comoditat, es farà servir el terme *sistemes estrangers* per designar-los col·lectivament.

La Llei qualificada d'educació (1993) dona suport doctrinal a la coexistència de diversos sistemes educatius dins del mateix territori estatal, amb «una estructura educativa [...] peculiar pel fet que hi coexisteixen diferents sistemes educatius forans que fins fa pocs anys han complert la funció d'ensenyament nacional». En aquest sentit, la Llei assumeix «la realitat existent: la de diversos sistemes [...] que coexisteixen dins d'una sola estructura educativa, una especificitat certament enriquidora, a la qual no es vol renunciar» (Preàmbul).

La part dispositiva de la Llei (art. 6.2) estableix la base jurídica dels sistemes estrangers i expressa que «[e]ls sistemes educatius diferents de l'andorrà es regulen per les seves pròpies normes en allò que no hagi estat modificat pel conveni que els reconeix», és a dir, que la norma remet principalment als instruments de dret internacional que són els convenis (actualment, el Conveni entre el Govern del Principat d'Andorra i el Govern de la República Francesa en l'àmbit de l'ensenyament i el Conveni entre el Govern del Principat d'Andorra i el Govern del Regne d'Espanya en matèria educativa) i la normativa específica dels centres, aprovada per les instàncies estrangeres, sense perjudici, ben evidentment, de l'aplicació del que pugui disposar el dret andorrà i es pugui aplicar a aquests centres, principalment la Llei qualificada d'educació i la normativa de desenvolupament.

4.1 El sistema andorrà

4.1.1 El català com a llengua pròpia d'un sistema plurilingüe

Aquesta anàlisi comença, però, amb el sistema propi d'Andorra, que està regulat per una normativa nacional específica. Els instruments jurídics

relatiu al Sistema Educatiu Andorrà (SEA) –també anomenat *Escola Andorrana*– plantegen un equilibri entre, d’una banda, el mandat de manteniment del català com a llengua del país i, de l’altra, el desenvolupament necessari d’un plurilingüisme actiu que reflecteixi el multilingüisme de la societat andorrana. L’article 18 de la Llei qualificada d’educació declara que «el català és la llengua pròpia del [SEA]». L’article 3.5 de la Llei d’ordenament del SEA (2018) declara que una de les finalitats del sistema és «[a]ssegurar l’ús acurat de la llengua catalana, com a llengua pròpia del país en els diversos àmbits de comunicació, per mitjà del coneixement de la seva diversitat de registres i nivells d’ús». D’altra banda, la Llei de l’Escola Andorrana (1989), al seu preàmbul, fixa el català «com a vehicle normal d’expressió» i «llengua pròpia de l’escola» i pregona, entre les seves finalitats, «[a]doptar com a pròpia la llengua oficial del País, fixant-se com a objectiu prioritari que els alumnes assoleixin un domini correcte i un ús matissat i ric del català oral i escrit» (art. 3.j).

El contingut lingüístic de la legislació del SEA té, però, un abast més ampli que el de contribuir a la protecció de la llengua oficial. Ja abans la promulgació de la Constitució –i el desenvolupament que se’n deriva en matèria de regulació de llengües–, l’esmentada Llei de l’Escola Andorrana anuncia al seu preàmbul la necessitat d’assegurar «un bon coneixement de les llengües castellana i francesa, ja que també són llengües de relació i de treball a Andorra», i fixa entre els seus objectius «[a]ssegurar als alumnes un bon coneixement gradual» d’aquestes llengües (art.3-k). L’instrument també subratlla la necessitat de «fer possible que els alumnes que assisteixin a aquestes escoles puguin estudiar una quarta llengua viva, per a facilitar-los una fluïda relació amb els altres països europeus i l’obertura a la cultura universal, a l’enriquiment de la qual han de contribuir des d’Andorra».

Ultra aquestes previsions, l’article 18 de la Llei qualificada d’educació declara que «[e]n les diferents modalitats del [SEA] es promourà l’aprenentatge de llengües estrangeres que podran ser vehiculars per afavorir l’obertura a la cultura universal i la relació fluïda amb els altres països», un principi enunciat de manera similar a l’article 3.6 de la Llei d’ordenament del SEA.

Abans d'esmentar els principis lingüístics dels instruments educatius per nivell, cal descriure breument l'estructura per etapes del SEA (Govern d'Andorra, 2021b). L'educació bàsica obligatòria (EBO) va del 6 als 15 anys i es divideix en dos nivells: primera ensenyança i segona ensenyança. Primera ensenyança (de 6 a 11 anys) té 6 cursos dividits en 3 cicles. Segona ensenyança (de 12 a 15 anys) té 4 anys dividits en 2 cicles. Abans de la primera ensenyança (de 2 a 5 anys) hi ha l'educació maternal i, després dels 16 anys, fins als 18, el nivell de batxillerat.

El Decret d'ordenament de l'educació bàsica obligatòria (2015) fixa, al seu article 2, el plurilingüisme com un dels valors de l'actuació educativa, juntament amb la interculturalitat. Aquests valors de plurilingüisme i interculturalitat es desenvolupen per mitjà del «coneixement de diverses llengües i cultures» com a eina de creixement social i professional de l'alumnat (art. 4.1). El plurilingüisme preconitzat no té per finalitat la transmissió d'un saber enciclopèdic sobre les llengües, sinó d'una capacitat plurilingüe que ajudi els alumnes a esdevenir veritables actors socials dotats d'un repertori lingüístic que puguin activar segons les necessitats de comunicació (art. 4.2), tot plegat acompanyat del desenvolupament d'una «mentalitat oberta, de respecte i curiositat envers les diverses cultures, especialment de les cultures presents a l'escola i a Andorra» (art. 4.3).

El perfil de sortida de l'ensenyament obligatori que fixa l'esmentat decret (art. 6.1) es caracteritza per un seguit de competències, entre les quals es troba la *competència comunicativa plurilingüe*. El legislador defineix aquesta competència com «la facultat de l'alumne per expressar i interpretar els conceptes, els pensaments, els sentiments, els fets i les opinions oralment i per escrit en diferents llengües, i participar en interaccions comunicatives plurilingües i interculturals de manera apropiada i creativa, en qualsevol situació de la vida familiar, social, cultural o escolar» (annex I, competència 2). Aquesta competència s'adquireix mitjançant l'aprenentatge i l'ús de les quatre llengües de l'ensenyament obligatori, les vehiculars (català, castellà, francès) i les curriculars, és a dir, les ensenyades com a àrees lingüístiques (les mateixes més l'anglès).

El Decret parla igualment de *consideració de la llengua materna* de l'alumnat –tot i que aquesta pugui no ser objecte d'aprenentatge en l'àmbit de l'ensenyament reglat– i de la importància d'establir interrelacions entre totes les llengües per tal d'adquirir plenament l'esmentada competència comunicativa plurilingüe. Malgrat aquesta concepció oberta i plurilingüe, es manté l'esperit de jerarquització que travessa el sistema d'organització lingüística del SEA, ja que es considera que l'alumnat ha adquirit la competència comunicativa plurilingüe quan és capaç,

[...] en primer lloc, de comunicar eficaçment en llengua catalana, com a llengua oficial i primera; comunicar adequadament en llengua francesa i castellana; i comunicar suficientment en llengua anglesa. En segon lloc, quan és capaç d'utilitzar indistintament qualsevol d'aquestes quatre llengües per comunicar. I, en tercer lloc, quan és capaç d'establir relacions entre aquestes quatre llengües, ja sigui per aprofundir en el domini d'una d'aquestes o per aprendre'n una de diferent (annex I, competència 2).

La gradació entre l'objectiu de *comunicació eficaç* en català enfront de l'objectiu de *comunicació adequada* en francès i castellà, i de *comunicació suficient* en anglès, remet a una modulació de la competència comunicativa plurilingüe que protegeix el català com a llengua pròpia del SEA, afavoreix el francès i el castellà com a llengües vehiculars i esperona el coneixement de l'anglès com a llengua curricular.

Pel que fa a batxillerat, aquest està regulat per mitjà del Decret d'ordenament del nivell de batxillerat general del SEA (2019): el plurilingüisme hi és igualment un principi de l'actuació educativa (art. 2) i una de les qualitats incloses en el perfil de sortida de l'etapa (art. 5.3). La competència plurilingüe esdevé «necessària en un context globalitzat» que permetrà capacitar «per accedir a estudis superiors en entorns lingüístics i culturals diversos» (art. 4). Des del punt de vista organitzatiu de les llengües d'aquest nivell, es preconitza un principi d'autonomia pel que fa a l'establiment de les llengües vehiculars (català, francès i castellà) de cada àrea no lingüística, tot respectant la presència equilibrada de les tres.

La Llei d'ordenament del SEA fixa les capacitats lingüístiques generals que l'alumnat haurà d'adquirir al llarg de la seva escolarització. Pel que fa a l'ensenyament preobligatori (educació maternal), l'article 11.5 d'aquesta norma determina com una de les seves finalitats el desenvolupament de «la interacció amb els altres mitjançant l'oralitat, [...] així com la descoberta de la comunicació escrita». Quant a l'ensenyament obligatori, l'article 18.4 estableix com a finalitat «[l]a comunicació oral i escrita en llengua catalana i en les llengües vehiculars en tota la diversitat de registres i situacions comunicatives». D'altra banda, la qualitat de plurilingüe és una de les incloses en el perfil de batxiller (art. 5.3 de l'esmentat decret del nivell de batxillerat general), que es concreta com el de la persona «amb un domini elevat del català, el castellà i el francès –practicats en esperit de convivència plena– i d'un nivell d'usuari independent de l'anglès» (annex 1 del mateix instrument). La jerarquització de la competència lingüística que es preconitza per a l'ensenyament obligatori (annex 1, competència 2 del decret d'ordenament de l'EBO) esdevé al final del nivell de batxillerat igualtat de domini entre les tres llengües vehiculars.

4.1.2 Distribució de llengües

El perfil plurilingüe s'assoleix mitjançant un sistema complex de vehiculació lingüística. La primera acollida dels infants a l'escola, en maternal A, es fa exclusivament en català. El francès s'introdueix des de l'ensenyament maternal B, quan l'infant té 4 anys (Molla, 2003, p. 84), amb dos mestres que intervenen simultàniament, un en català i l'altre en francès. Aquest sistema de coensenyament en tàndem s'estén fins al final del primer cicle de primera ensenyança, als 7 anys. Al 2n i 3r cicle de primera ensenyança, les dues llengües estan presents paritàriament amb dos mestres de referència, cadascú d'ells treballant de manera separada en la seva llengua. Aquest sistema ha substituït l'antic coensenyament simultani català/francès, amb dos mestres a l'aula, que abans abastava tota la primera ensenyança, fins als 12 anys (Bastida, 2003, p. 82). L'anglès s'introdueix com a llengua curricular al segon cicle de primera ensenyança (8 anys), mentre que el castellà apareix com a llengua –també

curricular– al tercer cicle de primera ensenyança (10 anys) (MEES, [sd], pp. 1–2). La introducció del castellà com a llengua vehicular té lloc al primer cicle de segona ensenyança (12 anys) i es consolida a batxillerat (de 16 a 18 anys).

En resum, el català i el francès son les llengües de vehiculació de la maternal fins al final de la primera ensenyança (de 4 a 12 anys). A segona ensenyança (de 12 a 16 anys) i batxillerat (de 16 a 18 anys), es vehicula en català, francès i castellà. A segona ensenyança, les tres llengües són, juntament amb l'anglès, obligatòries com a curriculars. A batxillerat, el pla d'estudis està configurat per blocs, tal com estableix l'art. 10 del decret de batxillerat: el català i l'anglès són llengües curriculars obligatòries, mentre que el francès i el castellà són optatives. Català, francès i castellà segueixen essent llengües vehiculars.

4.2 El sistema francès

Les primeres escoles franceses van obrir a Andorra el 1900 per indicació del copríncep francès, que veia com l'antic sistema d'escoles parroquials havia deixat d'estar adaptat a les necessitats de la població escolar del país (Areny, 2003, p. 42; Armengol i Morell, 1976, p. 128; Bastida, 1987, p. 17). Fins a l'aparició del SEA el 1982, les escoles franceses, juntament amb les espanyoles, constituïen el sistema públic d'educació del Principat (Marquet, 2000, pp. 151–152; Tedó, 2008, p. 18). L'ensenyament francès a Andorra ha estat regulat històricament per un seguit de convenis entre Andorra i França (Areny, 2003, p. 49; Marquet, 2000, pp. 152–153), l'últim dels quals és el de 2014⁹, que ha d'estar en vigor fins al 2024 i que es pot renovar de manera tàcita. El legislador reconeix en aquest conveni la contribució de l'ensenyament francès a la pluralitat del país, així com l'intercanvi de cultures i llengües que constitueix un dels principals valors del Principat. L'article 1 assegura que l'ensenyament francès a Andorra es farà «dins el respecte de la identitat andorrana» i «d'acord amb els principis de gratuïtat, de laïcitat i d'obligació escolar vigents en els centres públics escolars a França».

⁹ Els convenis anteriors són els del 19 de març del 1993 i el del 24 de setembre del 2003 (Revuelta, 2018, p. 213).

Precisament una de les particularitats del sistema francès a Andorra, en comparació amb els centres francesos a l'estranger, és la seva gratuïtat¹⁰ (Revuelta, 2018, p. 213). En aquest sentit, el sistema francès a Andorra funciona exactament igual que a França, amb la mateixa dependència orgànica del ministeri francès i de la delegació d'ensenyament corresponent.

La continuïtat del sistema s'assegura per mitjà d'escoles maternals i primàries arreu del territori nacional, a cadascuna de les parròquies del país, i per la presència del *lycée* Comte de Foix, a Andorra la Vella, compost de *collège* (ensenyament d'11 a 14 anys), *lycée général* i *lycée professionnel* (des dels 15 anys) (Marquet 2000: 153). Els immobles de les escoles maternals (de 2 a 5 anys) i elementals (de 6 a 10 anys) franceses pertanyen a l'Estat andorrà, que se n'ocupa del manteniment i participa en les despeses de funcionament i equipament. El *lycée* està construït en terrenys cedits pel Consell General el 1971 al ministeri d'Educació francès, el qual, a canvi, n'assumeix les despeses, tal com estableix l'art. 9 del Conveni. Els centres francesos estan sotmesos a l'autoritat de la delegació francesa d'ensenyament a Andorra, que treballa en coordinació amb l'acadèmia de Montpeller (principalment pel que fa als programes escolars)¹¹, el ministeri francès d'Educació (pel que fa als mitjans) i l'ambaixada de França (per a tot allò que té a veure amb la col·laboració en matèria cultural) (art. 14). Les qüestions de cooperació entre ambdós governs es decideixen en l'àmbit d'una comissió mixta franco-andorrana (art. 15). Aquesta eina de coordinació permet als dos governs l'organització d'accions educatives i culturals amb l'objectiu d'assegurar el futur del francès al país (art. 11).

El personal docent d'aquests centres està constituït per funcionaris del ministeri francès, que els paga els salaris en virtut del que estableix l'art. 7 del Conveni.

¹⁰ Els centres francesos a l'estranger són normalment gratuïts per als nacionals francesos, però de pagament per a la resta de persones, incloent-hi els nacionals dels països on estan establerts aquests centres. Les escoles franceses a Andorra han conservat aquest caràcter gratuït, fins i tot després de l'accés del país a la plena sobirania com a conseqüència de l'adopció de la Constitució (Tor, 2006, pp. 157-158).

¹¹ Tal com estableix el Conveni (art. 12), els centres francesos a Andorra segueixen els currículums del ministeri francès d'Educació.

Aquest instrument estableix igualment la prioritat dels ciutadans andorrans i dels nacionals de països de l'Espai econòmic europeu per accedir a les places dels centres francesos a Andorra (art. 6). Els funcionaris que no tenen nacionalitat andorrana adquireixen de manera automàtica un permís de residència a Andorra vàlid durant el temps que estiguin ocupant la seva plaça al país (art. 19).

4.3 El sistema espanyol

La presència del sistema espanyol a Andorra ve regulada pel Conveni entre el Govern del Principat d'Andorra i el Govern del Regne d'Espanya en matèria educativa, la darrera ratificació del qual va tenir lloc el 17 de maig del 2007. La vigència d'aquesta ratificació és indefinida, sense perjudici de denúncia per qual-sevol de les dues parts (art. 11.2). Una especificitat del sistema espanyol respecte del francès és la seva divisió en dos sectors: un sector públic –i laic–, del qual és titular l'Estat espanyol, i un sector congregacional –catòlic– gestionat per una ordre religiosa (Bastida, 2003, p. 77). Aquesta partició ve de la mateixa història de la implantació de les escoles espanyoles a Andorra de la ma del copríncep episcopal, ja que les primeres van ser confessionals (l'any 1882), mentre que les escoles laiques no van arribar fins als anys 30 del segle XX. Ambdós sectors segueixen els currículums del ministeri espanyol d'Educació (Molla, 2003, p. 84). La llengua vehicular del sector públic és el castellà, mentre que la del sector congregacional és el català (Bastida, 2003, p. 86).

Segons l'esmentat conveni, el personal docent i directiu del sector públic és designat i exerceix les seves funcions «d'acord amb la legislació general educativa espanyola i amb l'específica sobre acció educativa a l'exterior» (art. 4.1). La presència del sector públic del sistema espanyol és més limitada que la del francès, ja que només compta amb dos centres: l'escola espanyola d'Escaldes i el col·legi Maria Moliner, circumstància que respon a una estratègia de desengatjament per part de l'Estat espanyol en l'educació a Andorra, no considerada probablement com a estratègica dins de l'acció exterior espanyola i percebuda segurament com una despesa excessiva i innecessària, ja que es tracta d'un sistema pagat amb diners del contribuent espanyol, al contrari del que succeeix

amb les escoles espanyoles a l'exterior, que són de pagament. Tot i això, la continuïtat dels estudis està assegurada des d'infantil fins a batxillerat (annex II del Conveni). D'altra banda, l'instrument de regulació estableix que els locals i les instal·lacions de l'escola primària pertanyen al Principat, i que, per tant, correspon a aquest assumir-ne les despeses de funcionament (art. 6.1), mentre que el col·legi Maria Moliner, construït sobre terrenys cedits pel Govern d'Andorra (art. 9), és propietat de l'Estat espanyol, que n'assumeix les despeses i paga el professorat de tot el sector públic (art. 6.2).

4.4 Formació Andorrana

Com ja s'ha esmentat més amunt, un dels objectius essencials de la LOULO és el de «preservar i garantir l'ús general del català en tots els àmbits de rellevància pública» (art. 2), entre els quals es troba, ben evidentment, el de l'ensenyament. La legislació específica i els convenis internacionals, als quals fa referència l'art. 23 de la norma, regulen també l'ús i l'aprenentatge de la llengua oficial als sistemes estrangers. En aquest sentit, l'ensenyament ha de ser un dels vectors que ajudi a complir el precepte de l'article 4 de la mateixa norma, que fixa el deure, per a tots els andorrans, de conèixer la llengua catalana. La legislació sectorial en matèria d'educació també enuncia una sèrie de disposicions de protecció de la llengua oficial. Així, la Llei qualificada d'educació institueix, entre les finalitats de l'activitat educativa, «[la d'] impulsar el català com a llengua pròpia del país, vetllant perquè s'assoleixi un domini correcte i un ús matissat i ric del català oral i escrit.» (art. 3.e).

Aquesta mateixa norma estableix que «[e]ls centres docents que depenguin de sistemes educatius diferents de l'andorrà impartiran obligatòriament les matèries específiques de formació andorrana que determini el Govern a través del corresponent conveni» (art. 21). Tal com fixa la Llei d'ordenament del SEA al seu art. 66, aquesta formació específica s'haurà d'efectuar obligatòriament durant l'horari escolar i s'impartirà necessàriament en català (art. 63). El bloc d'ensenyaments de Formació Andorrana «té per objecte assegurar un coneixement bàsic de la cultura andorrana en el marc dels sistemes educatius diferents de l'andorrà radicats al Principat» (art. 63) i comprèn, de manera

general, l'estudi de la llengua catalana, la història, la geografia, la cultura, les institucions i de qualsevol aspecte relacionat amb Andorra que es pugui establir als convenis (art. 64). Una de les seves finalitats és la de fornir l'alumnat d'origen migrant amb les eines d'integració necessàries (Cairat, 2006, p. 55; Molla, 2003, p. 84).

Els docents de Formació Andorrana són seleccionats i remunerats pel ministeri andorrà d'Educació (art. 67). Al sistema francès, els docents estan sotmesos a l'autoritat del centre on estan exercint, tal com estableix l'esmentat conveni entre Andorra i França en matèria educativa (art. 7). La Formació Andorrana s'hi fa des de *maternelle* (3 anys), amb tres hores a la setmana en *maternelle* (de 3 a 5 anys) i *élémentaire* (de 6 a 10 anys) (annex 2). Al *collège* (de 11 a 14 anys) i en *seconde* (15 anys), el català rep l'estatus de *première langue vivante*, i el de *langue vivante en première* (16 anys) i en *terminale* (17 anys) (art. 13). Aquests termes neutres (*première langue vivante* i *langue vivante*) no han de fer oblidar que, des d'un punt de vista estrictament administratiu, el lloc del català al sistema escolar francès a Andorra és el d'una llengua estrangera (Boix i Farràs, 1996, p. 108) i, per tant, amb el mateix nombre d'hores en aquesta etapa, i una hora suplementària per a la classe de ciències humanes i socials d'Andorra (annex 2).

La regulació al sistema espanyol és similar. En aquest sentit, el conveni entre Andorra i Espanya en matèria educativa estableix que els professors de Formació Andorrana «es consideren, a efectes acadèmics, membres del Claustre [...] i, sense perjudici del règim que per a aquests docents prevegi la legislació andorrana, se'ls apliquen les normes d'organització interna del centre i les de caràcter general que regulen l'activitat docent d'aquests centres» (art. 4.2). Pel que fa als ensenyaments dispensats (annex II), en educació infantil, es cursa llengua catalana i medi d'Andorra a partir del segon curs d'educació infantil, a raó de quatre hores setmanals, càrrega horària que s'aplica igualment en educació primària. Pel que fa a l'educació secundària obligatòria, la Formació Andorrana inclou les disciplines de llengua catalana, geografia i institucions d'Andorra, amb cinc hores a primer i quatre als altres tres cursos, càrrega horària que també s'aplica a l'etapa de batxillerat. L'instrument de regulació contempla, a més a més, una estratègia d'aprenentatge integrat de llengües, ja que afirma, en aquest mateix

annex que «[a]mb la finalitat de desenvolupar un coneixement i un domini adequat de les llengües castellana i catalana, s'elabora un programa d'estructures lingüístiques comunes que s'integra al programa d'ambdues àrees».

4.5 Distribució de l'alumnat per sistemes

Com a referència, es dona tot seguit la distribució d'efectius per nacionalitat i per sistema educatiu segons les dades del 2018 (Departament d'Estadística 2018a, 2018b):

Sistema	Nac. andorrana	Nac. espanyola	Nac. portuguesa	Nac. francesa	Altres nacionalitats	Total
Andorrà	3.692	516	171	11	132	4.522 (41,2%)
Francès	2.837	197	152	237	158	3.581 (32,6%)
Espanyol	2.233	409	93	10	123	2.868 (26,1%)
Total	8.762	1122	416	258	413	10.971

Taula 4: Distribució de l'alumnat per nombre total i per nacionalitat (2018) (elaboració pròpia).

Tot i que el sistema andorrà és el que atreu el nombre més important d'efectius, hom pot observar des de fa un cert temps (Bastida i Nicolau, 2012, p. 103) un equilibri relatiu de repartiment entre el sistema andorrà i el sistema francès, amb el sistema espanyol una mica per darrere dels altres dos. Aquesta estabilitat numèrica coincideix amb l'esperit de creació del sistema andorrà, que no tenia per objectiu substituir els sistemes estrangers per esdevenir l'escola nacional única, sinó més aviat proposar un model alternatiu a les escoles ja existents (Becat, 1997, p. 139), un model basat en la innovació educativa i en la valorització de les especificitats culturals d'Andorra (Marquet, 2000, p. 153).

Pel que fa a les dades sobre el sistema espanyol, aquestes no distingeixen entre el sector públic i el sector congregacional. Es pot, però, prendre com a referència les xifres presentades per Margarit (2017, pp. 61-62) de l'any 2011-2012: 28,7% per al sector públic, 64,8% per al sector congregacional i 6,5% per al sec-

tor privat¹². Aquestes xifres mostren el caràcter preponderant del sector congregacional dins del sistema espanyol. Mostren també que 73,8% dels efectius són escolaritzats totalment (32,6% al sistema francès) o parcialment (41,2% al sistema andorrà) en llengua francesa. Pel que fa a les nacionalitats, els andorrans de passaport són majoritaris als tres sistemes, amb una clara tendència a freqüentar el sistema nacional propi, seguit del francès. Els francesos estan matriculats majoritàriament al sistema francès (92%), la qual cosa confirma una tendència tradicional de les famílies d'origen francès ja observada per la literatura (Molla, 2003, pp. 85–86). Com ja va assenyalar Díaz-Torrent (2006, p. 178), els grups d'origen estranger amb més pes als diferents sistemes són els portuguesos i els espanyols. Cal remarcar, però, que aquestes xifres reten compte de la nacionalitat expressada al passaport des estudiants, però no la de l'origen de les famílies. La flexibilització de les condicions d'accés a la nacionalitat andorrana (Batalla *et al.*, 2004, p. 70) ha fet que la categoria *andorrans* remeti sovint a nens i nenes de pares estrangers¹³, la qual cosa explica el desequilibri en aquestes xifres entre els efectius andorrans i els d'altres nacionalitats, no precisament comparable amb la distribució general de la població per nacionalitats.

Com ja s'ha indicat, els tres sistemes escolars imparteixen totes les etapes de l'ensenyament preuniversitari, la qual cosa vol dir que l'ensenyament en un únic sistema sempre està assegurat dins del país i que no és necessari canviar de sistema en canviar d'etapa. Una altra cosa és que les famílies vulguin canviar de sistema per qüestions logístiques, com ara la proximitat d'un centre amb el

¹² A Andorra existeix una escola totalment privada que segueix el currículum espanyol. Aquesta escola és, a més a més, l'únic centre de pagament del país.

¹³ La Llei qualificada de la nacionalitat (2007) estableix que «[é]s andorrà l'infant nascut al Principat d'Andorra de pare i mare estrangers, si almenys un dels seus progenitors, a l'autoritat del qual està legalment sotmès, té la seva residència principal i permanent al Principat d'Andorra a la data de naixement de l'infant i l'ha tinguda durant els deu anys que han precedit aquest naixement» (art. 6). El país ha hagut d'introduir el dret de sòl després de constatar un nombre creixent de nens nascuts a Andorra però de pares estrangers i, per tant, no elegibles a la nacionalitat andorrana en l'antic sistema basat en el dret de sang, en vigor al Principat fins a finals del segle XX (Becat, 1997, p. 141; Magán, 2004; Mazzoli, 2017, p. 15).

domicili, cosa que pot succeir amb el sistema espanyol, que no té implantació a totes les parròquies.

La majoria dels estudiants marxen a l'estranger per efectuar-hi els seus estudis universitaris (Marquet, 2000, p. 154; Molla, 2003, p. 85). Malauradament, les dades del Departament d'Estadística del Govern d'Andorra sobre l'alumnat universitari no estan actualitzades des del 2005, probablement per les dificultats tècniques que implica fer el seguiment d'alumnat que se'n va fora del país. Aquell any, les xifres indicaven que hi havia 503 antics alumnes dels tres sistemes matriculats a universitats espanyoles i 131 a universitats franceses, mentre que 431 romanien a la Universitat d'Andorra. Sobre aquesta qüestió, les dades més recents són les de la memòria d'activitats de l'any acadèmic 2019-2020 de la Universitat d'Andorra (2020, p. 15), que forneix unes xifres absolutes de 542 estudiants matriculats en formació reglada (tres centres i una escola doctoral) i de 1426 estudiants en extensió universitària (postgraus, cursos d'actualització i seminaris).

4.6 Sistemes escolars i dades sociolingüístiques: estat de la qüestió

Per poder esquematitzar la relació entre sistemes escolars i llengües, cal tenir en compte les distincions següents:

- El català és una llengua minoritzada en el context regional i la llengua principal d'un sistema escolar multilingüe: l'andorrà (Jiménez-Salcedo, 2019).
- El castellà és la llengua demolingüísticament majoritària, ensenyada en tots els sistemes escolars, vehicular pràcticament de forma única d'un dels sectors del sistema espanyol i covehicular del sistema andorrà a partir de la secundària, juntament amb el català i el francès.
- El francès és una llengua escolar (Sans, 2015, p. 10), llengua vehicular del sistema francès i covehicular del sistema andorrà, amb molta rellevància durant la maternal i la primera ensenyança, tot i que socialment es tracta d'una llengua molt minoritària, tant en termes d'ús com de la seva presència com a llengua inicial o d'identificació.

• El portuguès es troba, com ja afirmava Lluelles (1993, p. 282), en una situació d'inferioritat cultural respecte de les altres llengües. Per a alguns autors (Mazzoli, 2017, p. 19; Poinard 1991, p. 225), la inferioritat del portuguès vindria del fet que els nens catalanoparlants, castellanoparlants i francòfons inicials poden ser escolaritzats, si així ho desitgen les seves famílies, en la llengua inicial pròpia o, si més no, aquests nens i nenes, les seves famílies i la societat sencera perceben aquestes llengües com a llengües d'instrucció i, per tant, llengües vàlides, la qual cosa no succeeix amb els lusòfons, l'únic grup de llengua freqüent del país que no té el seu codi lingüístic com a vehicular.

La població escolar ha estat especialment escrutada per la literatura sobre sociolingüística, ja des de la tesi de Notó (1983) sobre les relacions entre els usos lingüístics i els signes de la identitat social, així com el treball ja mencionat de Boix et Farràs (1994). Més recentment, hom pot esmentar la recerca de Querol (2006) sobre l'alumnat de darrer any d'ensenyament obligatori de tots els sistemes escolars del país. Díaz-Torrent, Huguet, Ianos i Janés (2014), per la seva banda, van estudiar els usos i les actituds envers les llengües de l'alumnat de quart any de segona ensenyança del SEA. Margarit i Monné (2010) van treballar amb grups de discussió de joves organitzats per llengua (català, castellà, portuguès i francès) al voltant dels usos lingüístics, les relacions entre les llengües i els sistemes escolars, les percepcions sobre el paper del català en la societat andorrana, el prestigi o valor social de les llengües del país, les relacions entre llengua i identitat nacional i el futur d'aquestes llengües. Margarit (2017) va abordar aquestes problemàtiques amb un estudi quantitatiu amb qüestionaris efectuat amb alumnes d'entre 12 i 16 anys dels tres sistemes. Aquest estudi presenta una fotografia¹⁴ de les competències lingüístiques declarades per l'alumnat, que se sintetitzen per mitjà de la taula següent:

¹⁴ El treball de camp es va dur a terme a Andorra entre gener i abril del 2012. Sens dubte, aquestes dades s'han d'actualitzar, però, de moment, són les quantitatives més recents sobre la població escolar.

	Català	Castellà	Francès	Portuguès	Anglès
Sist. andorrà	98%/ 96%	98%/ 96%	69%/ 56%	24%/ 21%	24%/ 20%
Sist. francès	90%/ 84%	91%/ 88%	94%/ 91%	39%/ 37%	14%/ 13%
Sect. congreg.	99%/ 98%	97%/ 94%	23%/ 18%	8%/ 7%	35%/ 28%
Sect. públic	92%/ 76%	100%/ 99%	7%/ 6%	57%/50%	11%/ 10%

Taula 5: competència lingüística (comprensió / expressió oral) declarada per sistema escolar (elaboració pròpia a partir de les dades de Margarit, 2017, pp. 82-83)¹⁵.

Com succeïa amb la taula 3 sobre els nivells de coneixement declarats respecte de les quatre competències lingüístiques, aquests resultats mostren un nivell prou paritari entre el català i el castellà, un nivell relativament baix de coneixement del portuguès –sobretot si es compara amb les xifres de llengua inicial presentades per IEA (2019)– i un nivell elevat de competència en francès que demostra el seu paper com a llengua apresada a l'escola, principalment al sistema francès (amb 94% per a la comprensió i 91% per a l'expressió oral), però també al sistema andorrà (amb 69% per a la comprensió i 56% per a l'expressió oral). Es tracta de resultats gens negligibles per a una llengua sense veritable presència social i que es troba en realitat circumscrita a l'espai escolar. Margarit (2017, p. 75) recorda que el sistema francès acull la concentració d'alumnat de nacionalitat francesa més important, la qual cosa contribueix a una millora dels percentatges d'autopercepció sobre la competència en aquesta llengua. Dit això, si s'observen les dades de la taula 4 sobre els efectius escolars per nacionalitat, és veritat que el grup de nacionals francesos és el segon més important al sistema francès (237 alumnes), però ben lluny de l'andorrà (2837) i seguit molt a prop per l'espanyol (197). A més a més, s'ha de subratllar la feble competència declarada en francès pels alumnes del sector congregacional (23% i 18% respectivament per a la comprensió i l'expressió) i la competència declarada de l'alumnat del sector

¹⁵ Els percentatges remetent als qui declaren comprendre o parlar bé la llengua en qüestió. La comprensió de la qual es tracta en aquest cas sembla ser l'oral, tot i que no sigui designada específicament així per l'autora.

públic del sistema espanyol, encara més feble que la del sector congregacional (7% i 6%).

El francès és vist en general com una llengua de prestigi, raó que explica que moltes famílies matriculin els seus fills a centres del sistema francès (Ballarin, 2006, p. 217). Per consegüent, esdevé força sorprenent veure com, en el seu treball quantitatiu amb adolescents, Margarit (2017, pp. 117-118) només hagi remarcat un 1% d'opinions favorables al francès com a llengua de prestigi a Andorra, enfront d'un 61% per al català i 31% per al castellà, fins i tot d'un 5% per al portuguès. Potser hauria calgut donar als informants la possibilitat de proporcionar una resposta múltiple a aquesta pregunta per tal d'afinar-ne els resultats. En qualsevol cas, la recerca quantitativa efectuada per Margarit i Monné (2010, p. 183) amb informants de la mateixa franja d'edat mostra alguns elements de resposta. Si el francès encara pot ser considerat a Andorra com una llengua de prestigi gràcies a la seva posició com a llengua d'ensenyament, llengua d'un dels coprínceps i de les seves institucions al Principat (centres educatius, centres culturals, delegació francesa d'ensenyament, ambaixada...), així com per la proximitat geogràfica amb França, el català i el castellà prevalen sobre el francès: el català, a causa del seu estatus de llengua oficial i llengua de les institucions, la qual cosa en fa una eina imprescindible d'èxit social; i el castellà, pel nombre de locutors que té al país i pel paper de *llengua supercentral*¹⁶ que té en aquest àmbit regional transfronterer.

¹⁶ Amb el sentit que dona De Swaan (2001) a aquest terme: les *llengües supercentrals* serien aquelles amb milions de locutors que serveixen com a llengües franques a determinades regions del planeta, enfront de l'anglès, que seria la *llengua hipercentral*.

Cinquena part

DISCUSSIÓ

L'anàlisi del cas andorrà mostra una sèrie de tendències que es discutiran en aquesta secció final. Una de les primeres temptacions en llegir l'anàlisi del règim juridicolingüístic andorrà és probablement la de dessacralitzar Andorra com a únic país del món amb el català com a llengua oficial i, de retruc, la de relativitzar l'abast funcional de la declaració d'un codi com a llengua oficial d'un estat. Si bé és veritat que Andorra, com a entitat sobirana, té total capacitat normativa per establir un règim monolingüe, aquest ha hagut d'adaptar-se també a la realitat sociolingüística del terreny, que és la de d'un microterritori transfronterer d'un poc menys de 80 000 habitants que viu principalment del sector serveis. Això implica no només la circulació de persones que entren al país i en surten per consumir productes i serveis, sinó també l'arribada d'onades migratòries, que són les que contribueixen precisament en primera instància a la riquesa del país.

Aquesta circumstància pot explicar un cert pragmatisme en els preceptes analitzats, sobretot pel que fa a les llengües de veïnatge. S'ha vist que la distinció entre drets lingüístics –que el legislador reconeix als locutors de català– i drets d'accés als serveis públics és relativa quan es refereix al francès i al castellà, considerades com a llengües d'interacció directa vàlida. En la pràctica, i a la vista de les dades demolingüístiques, aquesta consideració equival a atorgar un lloc encara més important al castellà, que és la llengua de comunicació per defecte entre grups lingüístics.

Tot plegat no vol dir, però, que la declaració constitucional d'oficialitat –i el desenvolupament normatiu que l'acompanya– no sigui portadora d'un impacte simbòlic cap a l'interior i d'una projecció exterior d'Andorra com a país de llengua catalana que se suposa a l'establiment d'un règim juridicolingüístic (Pons, 2017, p. 3). Des d'un punt de vista funcional, l'anàlisi normativa que s'ha efectuat –principalment de la LOULO, però també dels instruments relatius al SEA– demostra que el català és una llengua amb vigència sobre la qual el legislador ha establert determinats mecanismes de protecció.

Dit això, aquest estat de coses conviu amb disposicions que sens dubte debiliten l'estatus funcional de la llengua. N'és un exemple la reserva d'instruments específics de dret internacional –convenis amb els Estats francès i espanyol– que introdueixen la LOULO i la Llei qualificada d'educació, però que s'han d'en-

tendre com a elements del complex entramat institucional andorrà, exactament com el coprincipat, i que responen a l'equilibri respecte de la influència dels veïns. No sembla que la presència dels sistemes estrangers –i el reconeixement del francès i el castellà com a llengües d'ensenyament que se'n deriva– respongui al reconeixement dels grups lingüístics francès i castellà com a tals, sinó a tradicions institucionals que en certa manera formen part de l'especificitat social i política del Principat. Com ja s'ha indicat més amunt, els sistemes estrangers van assumir exclusivament les funcions educatives públiques fins l'aparició del SEA, és a dir, que, des del punt de vista històric, seria fallaç considerar que els sistemes estrangers representen un fre a la normalització del català quan és el mateix Estat andorrà el que no ha implementat un sistema educatiu propi fins els anys 80 del segle XX.

Una altra qüestió seria la de la pertinència dels sistemes estrangers ara que ja hi ha una escola nacional que, a més a més, és la que té el nombre més elevat d'alumnes. Sobre aquesta qüestió, en una recerca recent de tall qualitatiu amb informants considerats com a gestors de polítiques lingüístiques a Andorra (Jiménez-Salcedo, en premsa), he establert tres tipus de discursos: el discurs escèptic, segons el qual la presència de sistemes estrangers impedeix un aprenentatge correcte del català a l'alumnat no catalanoparlant inicial i contribueix a la seva castellanització; el discurs idealista, per al qual els sistemes escolars enriqueixen socialment i culturalment el país i representen una senya de la identitat nacional andorrana; i el discurs pragmàtic, que assumeix que el país no podria permetre's tenir una escola pública unificada, ja que bona part de les despeses dels sistemes educatius estrangers són assumides pels estats veïns. El discurs escèptic i l'idealista parteixen de concepcions diferents de la identitat andorrana i del paper que hi representa el català: el primer, més ancorat en la naturalesa catalana del país; el segon, més reivindicatiu d'un multilingüisme transfronterer propi de la regió pirinenca. El discurs pragmàtic és compatible amb els altres dos, però diu constatar una veritat innegable: la dels límits materials del SEA com a escola única del país.

La temptació de relativitzar la voluntat del legislador andorrà de normalitzar el català pot venir igualment de la lectura de l'esquema de distribució de llengües al SEA. Aquest esquema respon als equilibris propis d'un context com l'andorrà,

un microestat transfronterer (Margarit, 2012, p. 38-41) que conviu amb el francès i el castellà en el seu àmbit sociolingüístic pròxim (Sorolla, 2009, p. 330) i que té els dos estats veïns com a destinació d'un nombre important dels estudiants que marxen fora per efectuar-hi els seus estudis universitaris (Bastida, 2003, p. 82). La posició del català com a llengua del SEA és indiscutible, ja que aquesta és la de gestió corrent dels centres i llengua vehicular per defecte, mentre que les altres llengües són covehiculars i ensenyades com a àrees curriculars, amb una jerarquia que es podria qualificar de sociolingüística.

Si bé el tradicional equilibri andorrà entre els dos veïns hauria de donar a les llengües covehiculars –francès i castellà– un lloc paritari, s'esdevé que el francès té una presència preponderant durant tota l'escolarització, principalment durant la primera ensenyança, on ocupa clarament una posició igualitària amb el català en termes de temps de vehiculació, mentre el castellà s'introdueix com a llengua ensenyada després de l'anglès i no es vehicular fins als 12 anys. Aquest desequilibri respon a una estratègia de compensació, ja que, com indiquen les dades sobre llengua inicial esmentades més amunt (taula 2), el castellà és la primera llengua inicial, mentre que el francès només hi és la quarta. Si s'observen les dades sobre coneixement declarat (taula 3), els coneixements de castellà són ben superiors als de francès, tal com passa amb els usos lingüístics globals, enormement favorables al castellà (39,1%) enfront del francès (6,5%). Aquestes dades reforcen la idea general que hom té a Andorra del francès com una llengua present en contextos formals, però majoritàriament absent dels carrers i dels usos personals. Semblaria, doncs, que la idea del legislador andorrà ha estat la d'establir un perfil plurilingüe la finalitat del qual seria, en primer lloc, assegurar el coneixement del català com a llengua pròpia del país i normalitzar-ne l'ús i, en segon lloc, reequilibrar la relació de forces entre el francès i el castellà per mitjà d'un coneixement com més paritari possible d'ambdues llengües.

Aquest model pot semblar innecessàriament complex si s'analitza des de la realitat del català a l'Estat espanyol, però de fet respon a principis de plurilingüisme similars als preconitzats a altres zones del domini lingüístic, com ara Catalunya (Generalitat de Catalunya, 2018) o el País Valencià (Pascual, 2006), principis que haurien de ser compatibles amb la preeminència del català com

a llengua pròpia del sistema escolar. D'altra banda, la fixació normativa de la vehicularitat del francès i del castellà respon a l'especificitat d'un sistema nacional que conviu dins del seu propi territori amb altres dos sistemes estrangers, cadascun d'ells amb una llengua d'instrucció diferent. En aquest sentit, el SEA aspiraria a ser la síntesi dels altres dos en integrar-ne les llengües vehiculars.

Ultra això, el rol tan important que es concedeix al francès respon a una especificitat sociolingüística, però també sociopolítica, d'Andorra com a estat sobirà: un sistema de conjunció lingüística a la catalana faria d'Andorra un territori més del domini lingüístic i l'exposaria més encara als perills de castellanització que existeixen als territoris catalanoparlants de l'Estat espanyol. Això no vol dir que Andorra estigui a cobert dels processos de minorització que pateix el català arreu del domini lingüístic –com ben demostren les dades sociolingüístiques exposades–, però la presència del francès com a llengua rellevant del sistema constitueix la pràctica de l'equilibri del país entre els seus dos veïns i la salvaguarda de la seva independència, és a dir que el francès constitueix un dic de contenció contra la castellanització i, per tant, contra l'absorció cultural per part d'Espanya. En aquest sentit, i tot i que pugui semblar contraintuïtiu, el francès contribueix a la normalització del català a Andorra perquè fa contrapès al castellà.

Sisena part

CONCLUSIÓ

Aquest estudi sobre el cas andorrà deixa voluntàriament moltes portes obertes. El règim juridicolingüístic del Principat encara s'ha de poder analitzar a la llum del que significa una declaració d'oficialitat en termes d'assignació d'àmbits funcionals a la llengua, més enllà de la dimensió simbòlica. L'anàlisi prospectiva de les polítiques lingüístiques andorranes està encara per fer. Diversos àmbits es poden incloure dins d'aquest estudi, com ara la millora de l'ús i de la qualitat de la llengua emprada en l'àmbit administratiu o la integració lingüística de les persones al·lòfones, sobretot les adultes.

La caracterització sociolingüística d'Andorra tampoc no està exhaurida: així, les comunitats franco-andorrana i luso-andorrana s'han de poder analitzar amb mètodes de recerca qualitativa, sense deixar de banda la importància que hi segueix tenint la comunitat de locutors –inicials o d'identificació– de català.

Pel que fa als sistemes educatius, no només s'ha d'analitzar quina és la repercussió de la cohabitació de sistemes en termes de règim juridicolingüístic de la llengua pròpia i oficial, sinó que s'haurien de observar i monitoritzar els usos als centres –dins i fora de les aules–, de manera transversal i comparada, i veure quin paper hi tenen les quatre llengües freqüents: el català, per descomptat, però també les dues que també són vehiculars (francès i castellà) i la que s'ha quedat reduïda al seu caràcter de llengua comunitària (el portuguès).

Aquesta llista no exhaustiva de temes amb marcs epistemològics diferents, que abracen principalment la sociolingüística i el dret, són només una prova de les possibilitats que ofereix el context andorrà per a qualsevol persona interessada en la vida social de les llengües i el seu contacte, i pel seu estudi en un context divers i multicultural com el del Principat d'Andorra.

BIBLIOGRAFIA

ANTEQUERA, J., BASTIDA, C., NICOLAU, M. *Model sistèmic de l'evolució de l'ús del català a Andorra*. Sant Julià de Lòria: Govern d'Andorra, 2010.

ARENY, J. M. Llengua i ensenyament al Principat d'Andorra. Dins *Llengua i ensenyament. Aportacions per a un debat* (pp. 36-51). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Fundació Jaume I, 2003.

ARMENGOL, L., MORELL, A. L'ensenyament a Andorra. Dins *Bilingüisme i educació (2n seminari). Ponències i comunicacions presentades al Seminari de Bilingüisme de Ciutat de Mallorca, abril de 1975* (pp. 127-129). Barcelona: Teide, 1976.

BADIA, M., i BASTIDA, R. Política lingüística al Principat d'Andorra: el català i les altres llengües. Dins *Actes del 2n Congrés europeu sobre planificació lingüística* (pp. 35-45). Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2003.

BALLARIN, J. Identitats culturals i usos lingüístics a Andorra. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 19, 183-220, 2006.

BALLARIN, J. Moviments migratoris i diversitat lingüística a Andorra. Dins E. Boix (Ed.), *El futur del català. Un estat de la qüestió i una qüestió d'estat* (pp. 125-138). Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009.

BARTUMEU MARTÍNEZ, I. *Introducció al sistema constitucional del Principat d'Andorra*. Sant Julià de Lòria: Fundació Julià Reig, 2013.

BASTIDA, C., NICOLAU, M. Un projecte de prospectiva sociolingüística: el model sistèmic de l'evolució de l'ús del català a Andorra. *Llengua i Ús. Revista Tècnica de Política Lingüística*, 51, 100-112, 2012.

BASTIDA, R. *Cent anys d'ensenyament a Andorra*. Andorra la Vella: Grafinter, 1987.

BASTIDA, R. L'organització de l'ensenyament de les llengües a les escoles d'Andorra. Dins *Actes del 2n Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística* (pp. 77-91). Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2003.

BATALLA, J., CASALS, M., MICÓ, JOAN R. *La immigració a Andorra*. Lleida: Pagès Editors, 2004.

BECAT, J. Les Portugais seront-ils les meilleurs Andorrans? Réflexions sur l'évolution de la société et de l'identité andorrane. *Revue européenne des migrations internationales*, 13(3), 135-156, 1997.

BOIX, E., FARRÀS, J. Les llengües, les identitats i els joves d'Andorra. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 12, 91-106, 1994.

BOIX, E., FARRÀS, J. Ideologies, coneixements i usos lingüístics dels estudiants de secundària d'Andorra. *Annals*, 1994, 103-133, 1996.

CAIRAT, M. T. Plantejament lingüístic de l'Escola Andorrana. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 19, 53-69, 2006.

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA, (2018a). *Educació: estudiants escolars per sistema d'ensenyament*. Recuperat de: https://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/banc_dades4.asp?tipus_grafic=&bGrafic=&formules=inici&any1=01/01/2018&any2=01/01/2018&codi_divisio=546&lang=1&codi_subtemes=225&codi_tema=23&chkseries=

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA, (2018b). *Educació: estudiants escolars per sistema d'ensenyament i nacionalitat*. Recuperat de : https://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/banc_dades4.asp?tipus_grafic=&bGrafic=&formules=inici&any1=01/01/2018&any2=01/01/2018&codi_divisio=548&lang=1&codi_subtemes=225&codi_tema=23&chkseries=16637%7C16641%7C16642%7C

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA, (2021a). *Demografia i població: Població per parròquia i nacionalitat*. Recuperat de: https://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/banc_dades4.asp?lang=1&codi_tema=2&codi_divisio=2780&codi_subtemes=8

DEPARTAMENT D'ESTADÍSTICA, (2021b). *Últimes dades*. Recuperat de: <https://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/index.asp>.

DESCHEEMAER, J. L'Andorre et les «états» exigus d'Europe. Dins A.-M. Magnou (Ed.), *Les problèmes actuels des vallées d'Andorre* (pp. 186-200). París: Pédone – Publications de l'Institut d'études politiques de Toulouse, 1970.

DE SWAAN, A. *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge: Polity Press, 2001.

DÍAZ-TORRENT, J. M. El multilingüisme y el multiculturalismo en la Escola Andorrana. *Cultura y Educación*, 18(2), 173-183, 2006.

DÍAZ-TORRENT, J. M., BASTIDA, C. Principality of Andorra. Dins C. Lapresta-Rey, i A. Huguet (Eds.), *Multilingualism in European Language Education* (pp. 72-89). Bristol: Multilingual Matters, 2019.

DÍAZ-TORRENT, J. M., HUGUET, A., IANOS, A., JANÉS, J. Un estudio de las actitudes lingüísticas en los escolares del Principado de Andorra. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 7(1), 343-354, 2014.

DOMINGO, J. Frontera i microstats. Dins J. Domingo, i L. Mallart (Eds.), *A l'entorn de la frontera* (pp. 39-51). Barcelona: Oikos Tau, 1997.

GENERALITAT DE CATALUNYA. *El model lingüístic del sistema educatiu de Catalunya. L'aprenentatge i l'ús de les llengües en un context educatiu multilingüe i multicultural.* Barcelona: Departament d'Ensenyament, 2018.

GOVERN D'ANDORRA, (2021a). *Acord d'associació Andorra-Unió Europea. Estructura.* Recuperat de: <https://www.govern.ad/acord-d-associacio/estructura>

GOVERN D'ANDORRA, (2021b). *Estructura educativa del Sistema Educatiu Andorrà.* Recuperat de: <https://www.educacio.ad/sistema-educatiu-andorra/estructura-educativa>

IEA. (= INSTITUT D'ESTUDIS ANDORRANS). *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra. Situació actual i evolució (1995-2009).* Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2011.

IEA. *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra. Situació actual i evolució (1995-2014).* Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2016.

IEA. *Coneixements i usos lingüístics de la població d'Andorra. Situació actual i evolució (1995-2018).* Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2019.

JIMÉNEZ-SALCEDO, J. Quelques pistes méthodologiques en démolinguistique: la langue catalane et son Enquête d'usages linguistiques. *Cahiers québécois de démographie*, 40(1), 13-28, 2011.

JIMÉNEZ-SALCEDO, J. Politiques linguistiques et interprétation en milieu social au Canada: des droits linguistiques aux droits d'accès aux services publics. *Çédille, Revista de Estudios Franceses, Monografías 4*, 131-147, 2014.

JIMÉNEZ-SALCEDO, J. Los límites jurídicos de las políticas lingüísticas y la desterritorialidad del catalán. *Language Problems and Language Planning*, 43(1), 74-92, 2019.

JIMÉNEZ-SALCEDO, J., HÉLOT, C. Introduction. Les micro-territoires: des espaces multilingues encore peu explorés. Dins J. Jiménez-Salcedo, C. Hélot, i Antoinette Camilleri-Grima (Eds.), *Small is Multilingual. Language and Identity in Micro-Territories* (pp. 9-22). Berlin: Peter Lang, 2020.

JIMÉNEZ-SALCEDO, J. (en premsa). Avaluació qualitativa de polítiques lingüístiques: el cas de la cohabitació de sistemes escolars a Andorra. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 32.

LIUELLES, M. J. L'économie de l'Andorre et la place des minorités ethniques. Dins A.-L. Sanguin (Ed.), *Les minorités ethniques en Europe* (pp. 279-284). París: L'Harmattan, 1993.

MAGÁN, J. M. *Andorra, Estat de dret. El model de govern, dret públic i administració dins l'actual sistema normatiu del Principat d'Andorra. Perspectives de futur al primer decenni de Constitució.* Barcelona: Atelier, 2004.

MARGARIT, E. *Les relacions frontereres entre el Principat d'Andorra i l'Alt Urgell. Anàlisi dels moviments de població fronterers vinculats al món laboral, el comerç, la formació, l'oci, les xarxes de parentesc i d'amistat i les condicions de vida.* Sant Julià de Lòria: Centre de Recerca Sociològica, 2012.

MARGARIT, E. *L'escenari sociolingüístic de la població escolar d'Andorra.* Sant Julià de Lòria: Govern d'Andorra, 2017.

MARGARIT, E., MONNÉ, A. *Joves i llengües d'Andorra.* Sant Julià de Lòria: Govern d'Andorra, 2010.

MARQUÉS, N. *Les institucions públiques del Principat.* Andorra la Vella: Universitat d'Andorra, 2005.

MARQUET, M. Tendències recents de la política lingüística a Andorra: ensenyament i usos lingüístics. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 14/15, 151-158, 2000.

MATEU ZAMORA, V. Apunts per a una il·lustració a Andorra. Dins *Tendències polítiques a Andorra. 5a diada andorrana. XXIV Universitat catalana d'estiu del 15 al 28 d'agost de 1992, Prada de Conflent* (pp. 39-45). Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 1994.

MAZZOLI, M. Ideologies lingüístiques a Andorra: percepcions de la comunitat portuguesa. *Kataluna Esperantisto, Llengua Internacional i Drets Lingüístics*, 367, 11-26, 2017.

MEES (= MINISTERI D'EDUCACIÓ I ENSENYAMENT SUPERIOR) (s/d). *L'ensenyament de les llengües al sistema educatiu andorrà.* Sant Julià de Lòria: Govern d'Andorra.

MOLLA, G. El català a Andorra: tota una lluita. *Inua. Revista Philologica Romanica*, 4, 73-90, 2003.

MONNÉ, A. *Factors psicosocials implicats en la construcció de la identitat nacional. Un estudi empíric en el context del Principat d'Andorra* (tesi doctoral no publicada). Universitat de Girona, Catalunya, 2015.

MONNÉ, A. Variabilitat en els patrons d'identificació nacional en funció de la llengua: el cas del Principat d'Andorra. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 27, 321-334, 2017.

NOTÓ, P. *La identitat andorrana. Una recerca psico-sociològica* (tesi doctoral no publicada). Universitat Autònoma de Barcelona, Catalunya, 1983.

PASCUAL GRANELL, V. *El tractament de les llengües en un model d'educació plurilingüe per al sistema educatiu valencià.* València: Generalitat Valenciana, 2006.

PIGOT, A. *Les fonts del dret andorrà.* Andorra la Vella: Universitat d'Andorra, 2005.

POINARD, M. Chronique: La population portugaise en Andorre. *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, 62(2), 217-225, 1991.

PONS PARERA, E. Presentació. Llengües i estatus. L'oficialitat importa? *Revista de Llengua i Dret*, 67, 1-6, 2017.

PRADILLA, M. À. *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.

ROMÁN, L., OLIVERAS JANÉ, N. La configuració dels drets fonamentals al Principat d'Andorra i al Canadà. Estudi comparatiu. *Annals de l'Institut d'Estudis Andorrans*, s/n., 105-125, 1995.

QUEROL, E. Qui parla català a Andorra i per què? *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 19, 241-267, 2006.

QUEROL, E. *Llengua i societat als territoris de parla catalana a l'inici del segle XXI. L'Alguer, Andorra, Catalunya, Catalunya Nord, la Franja, Illes Balears i Comunitat Valenciana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2007.

RREVUELTA, E. Crònica legislativa d'Andorra, març de 1993-juny de 2018. Evolució de la situació del català a Andorra des de l'aprovació de la Constitució. *Revista de Llengua i Dret*, 70, 207-218, 2018.

SANGUIN, A.-L. *Les micro-États d'Europe (Andorre, Liechtenstein, Monaco, Saint-Marin), géographie économique et politique* (tesi doctoral no publicada). Université de Liège, Bèlgica, 1973.

SANGUIN, A.-L. L'Andorre, micro-etat pyrénéen: quelques aspects de géographie politique. *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, 49(4), 455-474, 1978.

SANS, J. Andorra. *Revista divÈrsia*, 7, 2-18, 2015.

SEGUÉS, N. Les relacions frontereres entre Andorra i França. *Ciudadans. Revista de Ciències Socials d'Andorra*, 11, 22-33, 2014.

SOROLLA, N. Els fluxos interlingüístics d'una societat migratòria: el cas andorrà. *Revista de Llengua i Dret*, 52, 327-368, 2009.

TEDÓ, X. El català a Andorra: una oficialitat en entredit. *L'Escletxa, Revista de Llengua i Cultura Catalanes*, 17, 18-20, 2008.

TOR, I. 10 anys de l'ambaixada d'Andorra a França. *18a Diada Andorrana XXXVII Universitat Catalana d'Estiu* (pp. 155-159). Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2006.

TORRES, J. La llengua catalana a Andorra: problemes i perspectives. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 14/15, 165-167, 2000.

TORRES, J. (Coord.) *Estadística sobre els usos lingüístics a Catalunya 2003. Llengua i societat a Catalunya en els inicis del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005.

TORRES, J. (Coord.) *Enquesta sobre els usos lingüístics a Andorra 2004. Llengua i societat a Andorra en els inicis del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2006.

TOURBEAUX, J. L'évolution démographique en Andorre est-elle compatible avec le maintien de son identité culturelle? *Espace, Populations, Sociétés*, 2, 279-290, 2011.

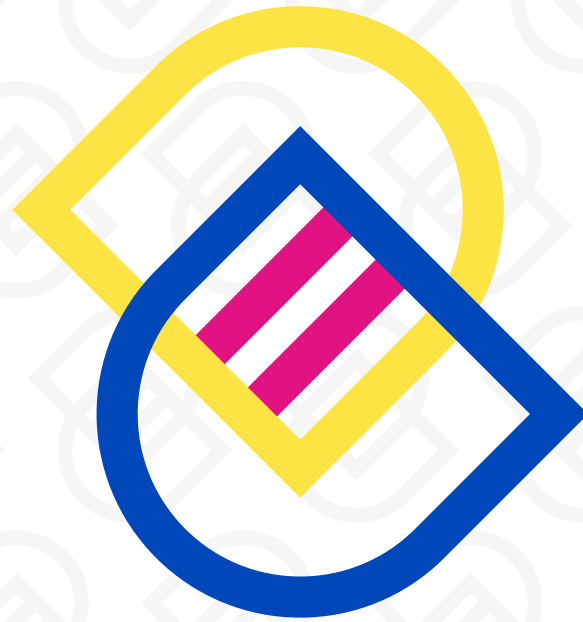
UNIVERSITAT D'ANDORRA. *Memòria 2019-2020*. Sant Julià de Lòria: Universitat d'Andorra, 2020.

VERNET, J., PONS, E., POU, A., SOLÉ, J. R., PLA, A. M. *Dret lingüístic*. Valls: Cossetània, 2003.

REFERÈNCIES NORMATIVES

- Acuerdo entre el Reino de España y el Principado de Andorra relativo al Estatuto del Co-príncipe Episcopal, firmado en Madrid, el 23 de julio de 1993, BOE núm. 108 §10830 (1995).
- Codi de procediment penal, BOPA núm. 15 any 18 (2006).
- Constitució del Principat d'Andorra, BOPA núm. 24 any 5 (1993).
- Conveni entre el Govern del Principat d'Andorra i el Govern de la República Francesa en l'àmbit de l'ensenyament, BOPA núm. 64 any 26 (2014).
- Conveni entre el Govern del Principat d'Andorra i el Govern del Regne d'Espanya en matèria educativa, BOPA núm. 50 any 19 (2007).
- Decret 29-4-2020 de creació i regulació dels diplomes oficials de llengua catalana del Govern d'Andorra, BOPA núm. 60 (2020).
- Decret d'ordenament de l'educació bàsica obligatòria del sistema educatiu andorrà, BOPA núm. 17 (2015)
- Decret d'ordenament del nivell de batxillerat general del sistema educatiu andorrà, BOPA núm. 25 (2019).
- Llei 17/2018, del 26 de juliol, d'ordenament del sistema educatiu andorrà, BOPA núm. 49 (2018).

- Llei de l'Escola Andorrana, BOPA núm 9 (1989).
- Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial, BOPA núm. 2 any 12 (2000).
- Llei d'ordenament del sistema educatiu andorrà, BOPA núm. 48 any 6 (1994).
- Llei qualificada d'educació, BOPA núm. 51 any 5 (1993).
- Llei qualificada de la nacionalitat, BOPA núm. 29 any 19 (2007).
- Reglament d'ús de la llengua oficial en organismes públics, BOPA núm. 28 any 17 (2005).
- Reglament per a l'apreciació de la suficient integració a Andorra, BOPA núm. 32 any 8 (1996)

**Càtedra de
Drets Lingüístics**

